

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МОВОЗНАВСТВА

УДК 811.114.225.22

DOI: 10.12958/2227-2844-2022-2(350)-5-13

Дьячок Н. В.,

доктор філологічних наук, професор
кафедри загального та слов'янського мовознавства
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна.
dyachok74natalya@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3949-3423>

Датченко Ю. В.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри
загального та слов'янського мовознавства
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна.
datchenkoju@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2276-4760>

**ОСОБЛИВОСТІ КОМПЛЕКСНИХ НАЗВ
ПИСАНКАРСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ**

Постановка проблеми. Номінації бувають простими, синтетичними, та комплексними, аналітичними, тобто такими, що представлені словосполученнями того чи того ступеню злиття вербальних одиниць, які містять ці словосполучення. Первинність аналітичної структури таких номінацій свідчить про їхню когнітивну еволюцію – від складного, описового найменування до простого. Тобто можливим є розвиток аналітичної конструкції з подальшою її трансформацією у словесну форму. Потрібно зауважити, що аналітична і синтетична форми відбиття одного й того ж самого змісту зводяться до розуміння абстрактної номінативної одиниці – номіни (за В. М. Нікітевичем).

У цьому дослідженні проаналізовано комплексні номінації писанкарської термінології та їхній мовленнєвий словотвірний потенціал. Насправді мало хто з науковців привертає увагу саме до таких – аналітичних – назв, адже широко відомо, що центральною номінативною одиницею є слово, чи лексема. Але з цим можна посперечатися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На користь гіпотези щодо можливості номінації аналітичними конструкціями свідчить думка І. О. Мариненко, яка запропонувала визначення словосполучень різного ступеня злитості, від чого певною мірою залежить їхня номінативна та дериваційна продуктивність. Згідно із запропонованою нами

класифікацією це вільні словосполучення, що прагнуть до певного ступеня злиття компонентів через частоту їхнього сумісного функціонування; ідіоматизовані словосполучення, які є лексико-семантичними різновидами словосполучень, що за своєю внутрішньою семантичною структурою знаходяться між вільним і фразеологічним поєднанням; фразеологізовані словосполучення, виникнення яких зумовлено ідіоматизованими словосполученнями.

Отже, словосполучення є смисловим і граматичним поєднанням «двох і більше повнозначних слів на основі підрядного зв'язку за нормами і правилами певної мови, що виникає в процесі творення речень» (Мариненко, 2021, с. 8).

За ступенем злиття компонентів ці аналітичні конструкції є вільними, «у яких обидва компоненти зберігають своє лексичне значення і в реченні виконують різні синтаксичні функції» (Мариненко, 2021, с. 9), але й мають власну валентність, тобто здатність сполучатися з іншими одиницями, що поступово призводить до зв'язаності компонентів.

Також І. О. Мариненко протиставляє вільним словосполученням зв'язані, що в реченні постають одним членом речення, відповідно, можуть бути **фразеологічно зв'язаними** (тобто такими, що частково або вповні втратили або змінили первинні значення своїх компонентів), **лексично зв'язаними** (тобто усталеними сполуками «слів, до яких належать терміни, власні назви» (Мариненко, 2021, с. 10)), **синтаксично зв'язаними** (тобто такими, що «мають семантично неповний головний компонент, що конкретизується залежним словом, яке несе основне смислове навантаження» (Мариненко, 2021, с. 10)).

Синтаксично зв'язані є кількісно-іменними з головним словом-числівником або іменником із значенням кількості, залежним – іменником; кількісно-іменними, що складаються з двох іменників, з головним словом, що позначає сукупність, міру, об'єм, обсяг тощо; зі значенням вибіркості, частини від цілого, у яких компоненти пов'язані між собою прийменником *з/із/зі*; зі значенням сумісності або сукупності, компоненти яких поєднані прийменником *з/із/зі*; іменникові з залежним компонентом – порядковим числівником, що поточнює значення головного компонента; зі значенням періоду часу, що вказують на початок, середину або кінець явища, позначеного залежним словом; що є перифразами і фразеологічними сполуками; дієслівно-іменниковими, «у яких головний компонент – дієслово – семантично неповнозначний, а тому смисловим ядром виступає залежний іменник. Такі словосполучення мають ознаки фразеологічних сполук, уживаються в офіційних текстах і мають однослівні нейтральні відповідники (*ухвалювати рішення* (вирішувати), *покласти край* (припинити), *здобути перемогу* (перемогти), *віддати наказ* (наказати), *надати допомогу* (допомогти), *брати початок* (починатися), *робити запис* (записувати))» (Мариненко, 2021, с. 11).

Ця класифікація й розуміння її авторки словосполучень як синтаксично-номінативних одиниць виявляється досить цікавими, але

потребують певних уточнень щодо критеріїв визначення кожного з пунктів для адекватного розподілу досліджуваного матеріалу.

Метою статті є аналіз зі структурно-номінативних позицій найменувань одиниць писанкарської творчості. Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: надати лінгвістичну дефініцію досліджуваним комплексним номінаціям, показати вживання їх у контекстах, прокоментувати їхні структурні характеристики, які свідчать про певні етнокультурні особливості.

Методика дослідження. Матеріал дослідження дібрано методом суцільної вибірки. Опис комплексних номінативних одиниць писанкарської лексики здійснено шляхом дескриптивного методу. Структурування матеріалу подано через прийом класифікації на перетині описового й структурного методів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, у межах новітньої теорії номінації науковці (В. М. Никитевич (1985), Н. В. Дьячок, О. О. Бондарєва (2021)) виокремлюють 1) структурні різновиди номем з домінантою-словом, що репрезентовані всіма семантично тотожними одиницями, які ототожнюються на рівні слова; 2) структурні різновиди номем з домінантою-словосполученням, що репрезентовані всіма семантично тотожними одиницями, які ототожнюються на рівні словосполучення. Потрібно тут зазначити, що межа між першим та другим різновидами номем полягає у здатності до номінування об'єктів дійсності самотійного слова, слова, поширеного іншою лексемою, та словосполучення того чи того ступеня злиття компонентів. Тобто номем з домінантою-словосполученням є в актуальному плані залежними від номем з домінантою-словом. А етимологічно – навпаки: первинними є аналітичні номінативні одиниці, адже мислить людина образами, еквівалентними аналітичним лінгвальним конструкціям. Отже, цей синкретизм дозволив класифікувати одиниці, у яких зреалізовано номем з домінантою-словосполученням, у такий спосіб:

а) вільне словосполучення, що прагне до певного ступеня злиття компонентів через частоту їхнього сумісного функціонування;

б) ідіоматизоване словосполучення, або колокація, яку розглядають як лексико-семантичний різновид словосполучення, що за своєю внутрішньою семантичною структурою межує з вільним і фразеологічним поєднаннями;

в) фразеологізоване словосполучення, виникнення якого зумовлено ідіоматизованим словосполученням і яке є постійним і відновлюваним вживанням вільного сполучення слів не в прямому, а в узагальненому, образно-переносному значенні;

г) поєднання зі службовим словом і аналітичні лексико-семантичні варіанти;

д) універбалізований (вербальний) еквівалент словосполучення – слово, що виникло внаслідок вербальної модифікації словосполучення, тотожне словосполученню в лексико-граматичному аспекті, тобто

демонструє тотожність лексичного, граматичного значень і синтаксичної функції.

Останній структурний різновид номеми представлений так.

1. Словесна модифікація номеми з домінантою-словосполученням з'являється внаслідок еліпсиса, тобто такого поєднання елементів словосполучення в слово, яке за своїм походженням є його компонентом: а) еліпсис (залежне слово); б) еліпсис (головне слово); в) еліптична універбація, наслідками якої можуть бути іменники, прикметники, дієслова, дієприкметники, дієприслівники, прислівники та вигуки.

2. Словесна модифікація номеми з домінантою-словосполученням створюється внаслідок композитної компресії словосполучення: а) абревіація; б) власне формальна компресія, за якої спостерігається просте інтерпретирування колокації як слова (те, що в традиційній лінгвістиці називають стягненням); в) компресійна універбація, за якої компресія супроводжується імітацією словотворення.

Також номеми з домінантою-словосполученням можуть бути представлені одночасно кількома своїми структурними різновидами, чому і кваліфікуються як номінативи комплексного зразка.

Якщо говорити про комплексні найменування одиниць писанкарської творчості, то їх слід віднести до таких груп аналітичних утворень.

1. Вільні словосполучення, що прагнуть до певного ступеня злиття компонентів через частоту їхнього сумісного функціонування:

«Вегревільська писанка – скульптура української писанки, яка розташовується в канадському місті Вегревіль. Пам'ятку було відкрито 1975 року торговою палатою міста на честь сторіччя Канадської королівської кінної поліції» [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B5%D2%91%D1%80%D0%B5%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B0];

«Вижницька писанка – Триметровий пам'ятник великодньому яйцю з'явився 2012 року в місті Вижниця Чернівецької області. Писанка виготовлена з бетону, морозостійкої плитки та природних матеріалів. Розписували яйце в гуцульському стилі студенти Вижницького коледжу прикладного мистецтва» [https://pustunchik.ua/ua/holidays/easter/deviat-naividomishykh-pysanok-svitu];

«Братківська писанка – Величезна різнобарвна писанка стоїть і в центрі села Братківці на Львівщині. Через фінансові труднощі зводили пам'ятник вісім років. Висота пам'ятника – 6,5 метрів, в діаметрі яйце сягає 4 метрів. Усередині писанки розмістили Богородицю» [https://portal.lviv.ua/article/2015/04/10/164504];

паперова мозаїчна писанка «Майстер клас із виготовлення паперової мозаїчної писанки "Ось уже й Великдень зовсім недалечко" відбувся в бібліотеці імені О.Пироговського» [http://olga-solom.blogspot.com/2017/04/blog-post_20.html].

2. Ідіоматизовані словосполучення як лексико-семантичний різновид словосполучень, що за своєю внутрішньою семантичною структурою межує з вільним і фразеологічним поєднаннями:

сокальська писанка «Сьогодні надзвичайно важливо знати, що традиційна **сокальська писанка** має надзвичайно багату символіку та характерні саме для нашого регіону принципи декорування» [https://golosznadbugu.com/kultura/tradytsijna-sokalska-pysanka-maje-nadzvyhajno-bahatu-symvoliku.html];

слобожанська писанка «В орнаментиці старовинних **слобожанських писанок** можна побачити все багатство людської фантазії – зокрема, відбиток землеробського і садівничого буття народу» [http://museum.kh.ua/blogs/blogs.html?title=Hotuiemosia-do-Velykodnia-symvolika-slobozhanskykh-pysanok];

лемківська писанка «Ми побачили, що **лемківська писанка** маловідома в Україні і почали її популяризувати. У нас більше знають гуцульську писанку, бойківську, покутську, а от лемківську – мало, бо ці люди були виселені зі своїх прабатьківських земель» [https://nasze-slowo.pl/lemkivska-pisanka-pobazhannya-urozha/];

гуцульська писанка «**Гуцульська писанка** вважається найскладнішою для розуміння, адже переважно передає багато інформації про життя людей» [https://acc.cv.ua/news/chernivtsi/nabukovini---veliki-malyunki-ta-chervone-abo-chorne-tlo-na-guculschini---zhovtogaryachi-i-duzhe-skladni-rozmayittya-pisanok-vrazhae-21367. Сайт http://acc.cv.ua/];

бойківська писанка «Найбільш цікавим у цьому плані виступає етнографічна група – бойки, які не тільки зуміли зберегти орнаментальність **бойківських писанок** до сьогодні, але ще й дотепер по деяких гірських бойківських селах бабусі передають своїм дітям, внукам значення, обрядові дії, магичні властивості бойківських писанок» [https://spadok.org.ua/vesnyani-zvychai-ta-obryady/pysanka-u-narodnych-viruvannyach-ta-obryadach-boykiv].

3. Фразеологізовані словосполучення, виникнення яких зумовлено ідіоматизованими словосполученнями і яке є постійним і відновлюваним вживанням вільного або ідіоматизованого сполучення слів не в прямому, а в переносному значенні:

львівська писанка «**Львівську 500-літню писанку** передали у Коломийський національний музей. Унікальна знахідка поповнить експозицію єдиного у світі музею писанки» [https://ridna.ua/2013/09/lvivska-500-litnya-pysanka-zberihatymetsya-u-kolomyjskomu-muzeji-pysanky/];

монастирські писанки «У статті розповідається про **монастирські писанки** як окрему мистецьку групу у писанкарстві, що має свої особливості у виготовленні та орнаменталізації» [http://ephshair.phdpu.edu.ua/handle/8989898989/3972].

Висновки. Матеріал дослідження довів, що розмаїття комплексних назв витворів писанкарського мистецтва дозволяє різнобічно їх

досліджувати. Зокрема, встановлено, що картина світу носіїв української мови різних регіонів утілює когнитивно-мовленнєве наповнення тієї чи тієї назви. Символічність писанки є однією з найголовніших причин визначення лінгвального статусу найменувань кожного різновиду цього культурного продукту. Разом з тим, система цих назв є рухомою і залежить від частоти вживання, специфіки втілення семантичного навантаження в компонентах комплексних назв, від віднесеності залежного компонента, наприклад, до місцевості, де за традицією виготовлялися писанки тощо. Виявилось, що фразеологізованих словосполучень небагато серед досліджуваних полі компонентних назв, дещо більша кількість наявна серед вільних словосполучень. Найбільше досліджуваних одиниць становлять ідіоматизовані словосполучення. Ідіоматизування вільних словосполучень залежить, по-перше, від лінгвокультурно обмеженої валентності головного слова *писанка*, по-друге, від прагнення будь-якого словосполучення на позначення культурного феномена до трансформування у слово за умов збереження єдиного значення. Тому ідіоми зазвичай отримують два шляхи розвитку: до фразеологізмів, де зберігається розчленована форма за наявності єдиного – переносного – значення; до слів, де зберігається пряме, первинне значення за умов трансформації аналітичної форми на синтетичну.

Список використаної літератури

1. Мариненко І. О. Синтаксис української мови (з правилами пунктуації) : навчальний посібник. Київ, 2021. 279 с. **2. Дьячок Н. В., Бондарєва О. О.** Словосполучення та юкстапозит як репрезентанти номінатем комплексного зразка (на матеріалі російської мови). *Східнослов'янська філологія: збірник наукових праць*. Вип. 33. Бахмут, 2021. С. 43–51. **3. Никитевич В. М.** Основы номинативной деривации. Минск : Вышэйшая школа, 1985. С. 15–16.

References

1. Marynenko, I. O. (2021). Syntaksys ukrainskoi movy (z pravylamy punktuatsii) [Syntax of the Ukrainian language (with punctuation rules)]. (pp. 9-11). Kyiv [in Ukrainian]. **2. Diachok, N. V., & Bondarjeva, O. O.** (2021). Slovospoluchennia ta yukstapozyt yak reprezentanty nominatem kompleksnoho zrazka (na materiali rosiiskoi movy) [Phrases and juxtaposites as representatives of nominees of a complex sample (on the material of the Russian language)]. *Skhidnoslovianska filolohiia – East Slavic philology*, 33, 43-51. Bakhmut [in Ukrainian]. **3. Nikitevich, V. M.** (1985). Osnovy nominativnoj derivacii [Fundamentals of nominative derivation]. (pp. 15-16). Minsk: Vyshejschaya shkola [in Russian].

Дьячок Н. В., Датченко Ю. В. Особливості комплексних назв писанкарської термінології

У дослідженні проаналізовано комплексні номінації писанкарської термінології та їхній мовленнєвий словотвірний потенціал. Метою є аналіз зі структурно-номінативних позицій найменувань одиниць писанкарської творчості. Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: надати лінгвістичну дефініцію досліджуваним комплексним номінаціям, показати вживання їх у контекстах, прокоментувати їхні структурні характеристики, які свідчать про певні етнокультурні особливості. Методика дослідження. Матеріал дослідження дібрано методом суцільної вибірки. Опис комплексних номінативних одиниць писанкарської лексики здійснено шляхом дескриптивного методу. Структурування матеріалу подано через прийом класифікації на перетині описового й структурного методів. Встановлено, що картина світу носіїв української мови різних регіонів утілює когнітивно-мовленнєве наповнення тієї чи тієї назви. Символічність писанки є однією з найголовніших причин визначення лінгвального статусу найменувань кожного різновиду цього культурного продукту. Разом з тим, система цих назв є рухомою і залежить від частоти вживання, специфіки втілення семантичного навантаження в компонентах комплексних найменувань, від віднесеності залежного компонента, наприклад, до місцевості, де за традицією виготовлялися писанки тощо. Виявилось, що фразеологізованих словосполучень небагато серед досліджуваних полі компонентних назв, дещо більша кількість наявна серед вільних словосполучень. Найбільше досліджуваних одиниць становлять ідіоматизовані словосполучення. Ідіоматизування вільних словосполучень залежить, по-перше, від лінгвокультурно обмеженої валентності головного слова *писанка*, по-друге, від прагнення будь-якого словосполучення на позначення культурного феномена до трансформування у слово за умов збереження єдиного значення. Тому ідіоми зазвичай отримують два шляхи розвитку: до фразеологізмів, де зберігається розчленована форма за наявності єдиного – переносного – значення; до слів, де зберігається пряме, первинне значення за умов трансформації аналітичної форми на синтетичну.

Ключові слова: писанка, комплексні назви, аналітичні найменування, номема з домінантою-словосполученням, словосполучення, слово.

Дьячок Н. В., Датченко Ю. В. Особенности комплексных названий писанкарской терминологии

В исследовании проанализированы комплексные номинации писанкарской терминологии и их речевой словообразовательный потенциал. Целью является структурно-номинативный анализ наименований единиц писанкарского творчества. Достижение цели предполагает решение следующих задач: предоставить лингвистическую дефиницию исследуемым комплексным номинациям, показать

употребление их в контекстах, прокомментировать их структурные характеристики, свидетельствующие об определенных этнокультурных особенностях. Методика исследования. Материал исследования подобран методом сплошной выборки. Описание комплексных номинативных единиц писанкарской лексики осуществлено путем дескриптивного метода. Структурирование материала представлено посредством приема классификации, смежного с описательным и структурным методами. Установлено, что картина мира носителей украинского языка разных регионов олицетворяет когнитивно-речевое наполнение того или иного названия. Символичность писанки является одной из основных причин определения лингвального статуса наименований каждой разновидности этого культурного продукта. Вместе с тем, система этих названий подвижна и зависит от частоты употребления, специфики воплощения семантической нагрузки в компонентах комплексных наименований, от отнесенности зависимого компонента, например, к местности, где по традиции изготавливались писанки и т. д. Оказалось, что фразеологизированных словосочетаний немного среди изучаемых поликомпонентных названий, несколько большее количество таких единиц наблюдается среди свободных словосочетаний. Больше всего исследуемых единиц составляют идиоматизированные словосочетания. Идиоматизация свободных словосочетаний зависит, во-первых, от лингвокультурно ограниченной валентности главного слова *писанка*, во-вторых, от стремления любого словосочетания, обозначающего культурный феномен, к трансформированию в слово при условии сохранения единого значения. Поэтому идиомы обычно получают два пути развития: к фразеологизмам, где сохраняется расчлененная форма при наличии единого – переносного – значения; к словам, где сохраняется прямое, первичное значение в условиях трансформации аналитической формы в синтетическую.

Ключевые слова: писанка, комплексные названия, аналитические наименования, нолема с доминантой-словосочетанием, словосочетание, слово.

Dyachok, N. V., Datchenko, Yu. V. Features of complex nominations of the Easter-egg painting terminology

The study analyzes complex nominations of the terminology of Easter-egg painting (Ukrainian art of *pysanka*) and their linguistic word-forming potential. Objective is the analysis of the units of Easter-egg painting from the structural and nominative viewpoint. The objective meeting means completion of the following tasks: to represent linguistic definition for the complex nominations under consideration; to demonstrate their use in different contexts; to comment on their structural characteristics that show their certain ethnic and cultural features. Research methodology. The research material is selected by a method of continuous sampling. Complex nominative units of the Easter-egg painting lexis are described by a descriptive method. The material structuring is represented in terms of classification at the intersection of

descriptive and structuring methods. It is determined that the worldview of Ukrainian native speakers of different regions implements the cognitive and speech content of one or another nomination. Symbolism of pysanka (Ukrainian painted Easter egg) is one of the main reasons of determining a linguistic status of each type of this cultural product. Along with that, a system of these nominations is mobile; it depends on the frequency of use, specifics of implementation of semantic load in the components of complex nominations, on the attribution of a dependent component to, for instance, location where pysankas were traditionally made etc. It is specified that there are few phraseological word combinations among the component nominations under analysis; there are much more of them among free word combinations. Idiomatic word combinations make up the majority of the units under analysis. Turning free word combinations into the idiomatic ones depends, first of all, on the linguoculturally limited valency of the main word *pysanka*; secondly, it depends on the aiming of any word combination, determining a cultural phenomenon, at the transformation into a word under conditions of preserved single meaning. Thus, idioms usually evolve in two ways: to the phraseological units where a separated form is preserved at the available single – figurative – meaning; to the words where the direct, initial meaning is preserved in terms of transformation of an analytical form into the synthetic one.

Keywords: pysanka, complex nominations, analytical nominations, nomeme with a dominant word combination, word combination, word.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2022 р.

Стаття прийнята до друку 05.05.2022 р.

Рецензент – д. філ. н., проф. Пристайко Т. С.